

Interkulturno komuniciranje in interkulturni konflikt v SFRJ

Komuniciranje že dolgo pojmujejo kot bistveno prvino človekovega sporazumevanja, kooperiranja in skupnega delovanja. Komuniciranje je način bivanja človeka v svetu, je oblika povezovanja posameznikov, skupin, narodov in družb. *Družbeno komuniciranje* je celovit sistem komuniciranja v družbi, je oblika povezovanja vseh družbenih sfer: politike, ekonomije, znanosti, kulture in drugih oblik družbenih dejavnosti.

Interkulturno komuniciranje vsebuje vse prvine družbenega komuniciranja: možnost interakcijskega komuniciranja ljudi različnih kultur, empatičnega sporazumevanja v procesu komuniciranja, doseganja soglasja (konsenza) in kooperacije v procesu dela in politike; možnost integracije v nove skupnosti in ustvarjanja sožitja z drugimi narodi. Interkulturno komuniciranje nosi v sebi tudi mnoge disjunktivne in dezintegracijske prvine, oblike konflikta, odnose oblastništva, nadrejenosti in podrejenosti, nacionalne stereotype, komunikacijski geto in rasno diskriminacijo, procese asimilacije in »stapljanje« etničnih skupin.

Interkulturno komuniciranje je oblika interakcije med družbenimi skupinami (narodi, narodnostmi, družbenimi sistemi).¹ Interkulturno komuniciranje je srečevanje kultur z različno zgodovinsko in kulturno tradicijo, različnih stopenj razvitosti, različnih religij, jezikov in pisav, samobitnih umetniških stvaritev, različnih vrednostnih sistemov. Zato je vsaka interkulturna komunikacija tudi svojevrstno »trčenje« kultur, ki »rojeva« *interkulturni konflikt*.

Interkulturno komuniciranje je povezano s stopnjo odprtosti (ali zaprtosti) družbenih sistemov in kultur. Odprtost sistema je soočanje sistema z drugimi (razvitejšimi ali manj razvitimi) sistemi v kompetitivnem položaju: dotok raznolikosti v sistem sproža »napetost« sistema in je lahko spodbuda za lastno ustvarjalnost, hkrati pa lahko ogroža kulturno identiteto sistema. Družbena interakcija sistemov je z vidika sistemske teorije oblika materialno-energetske in informacijske menjave sistemov; interkulturno komuniciranje pa je predvsem oblika (verbalnega ali neverbalnega) medsebojnega, skupinskega ali množičnega komuniciranja. V sodobnih razvitih družbah so javna občila vse bolj glavni mediator interkulturnega komuniciranja med narodi in družbenimi sistemi.

Interkulturno komuniciranje lahko poteka v okviru državnih meja skupnosti, kot je jugoslovanska skupnost enakopravnih narodov in narodnosti. V taki skupnosti so ustavno opredeljeni odnosi enakopravne medsebojne odvisnosti na temelju politične, materialne in kulturne samostojnosti vsakega naroda, ki naj omogoča enakopravno komuniciranje med narodi in narodnostmi. Jugoslovanski komunikacijski sistem je policentričen, sestavljen iz komunikacijskih sistemov nacionalnih javnosti, ki odslikavajo kulturno samobitnost narodov in narodnosti. Interkulturni

¹ Pojem kulture je tu uporabljen v širšem antropološkem pomenu, ki zajema tako materialno kot duhovno kulturo. Tako je bil pojem interkulturnega komuniciranja opredeljen tudi na nedavnem mednarodnem posvetovanju o interkulturnem komuniciranju v Evropi (Mainz, 2.–4. november 1988), ki je skušalo opozoriti na politične, ekonomske, kulturne, verske, jezikovne in druge integracijske dejavnike evropskih narodov, hkrati pa tudi določiti nekatere kulturne značilnosti, ki evropske narode povezujejo v kulturne celote.

konflikti se glede na ustavne opredelitve lahko razrešujejo z doseganjem soglasja o skupnih interesih ter na temelju pravic in odgovornosti republik in pokrajin za njihov lastni razvoj in hkrati za razvoj jugoslovanske federativne skupnosti. Očitno pa je, da se interkulturalni konflikt v SFRJ ohranja in ga je že težje obvladovati.

Interkulturalno komuniciranje kot *medrepubliško komuniciranje* v okviru ene države je značilnost mnogonacionalnih držav, federacij in konfederacij (tako meščanskih kot socialističnih). Praviloma povsod rojeva interkulturalni konflikt. Interkulturalni konflikt se danes razkriva tudi v Sovjetski zvezi, na Češkoslovaškem in drugje, kjer je dolgo obstajal kot latenten konflikt. Kot interkulturalno komuniciranje s poudarjenimi politično-ekonomskimi in kulturnimi konfliktnimi odnosi se pojavlja v Španiji (Katalonija), Kanadi (Quebec) in drugje.

Interkulturalni konflikt v Švici pa vse bolj dobiva značaj interkulturalnega komuniciranja (vendar z elementi jezikovne in kulturne majorizacije nemške populacije). V Švici je interkulturalni konflikt omiljen – med drugim tudi zaradi velike stopnje strpnosti in razumevanja med kulturami, zaradi jezikovnega »federalizma«, predvsem pa zaradi socialne stabilnosti, ki »umirja« konfliktno situacijo in deluje konjunktivno. Kljub temu tudi v Švici ni uveljavljena popolna jezikovna in kulturna enakopravnost. Očitno je tudi, da ni mogoče »mehanično« primerjati teh procesov v različnih federativnih ureditvah.²

Interkulturalni konflikt med dvema državama so odnosi med ZRN in NDR, ki dobiva še značaj *mednarodnega komuniciranja* s poudarjenimi politično-ideološkimi konfliktnimi odnosi.

Poseben problem je *interkulturalno komuniciranje v državah z etničnimi manjšinami*, kjer večinski narod izrablja komuniciranje za izvajanje kulturne prevlade nad etnično manjšino. Taki interakcijski konflikti so kulturno-zgodovinsko dejstvo v mnogih državah Evrope; zlasti močno ga občutijo koroški Slovenci, gradiščanski Hrvati in druge manjšine v Avstriji, slovenska narodnostna skupnost v Italiji, nemška na Južnem Tirolskem in druge. *Kulturna komunikacija*, ki jo goji slovenski narod v okviru slovenskega kulturnega prostora prek državnih meja z Italijo, Avstrijo in Madžarsko, pa je naravna oblika povezanosti z matičnim narodom. Podobno kulturno komunikacijo brez možnosti ustvaritve skupnega kulturnega prostora razvija makedonski narod prek državnih meja, z Grčijo in Bolgarijo.

Svojevrstnim oblikam komuniciranja in interkulturalnega konflikta so izpostavljene *imigrantske skupine* v ZR Nemčiji, Avstriji, Franciji, Švici, na Švedskem in drugje. Posamezniki vzdržujejo komunikacijske stike z različnimi komunikacijskimi okolji: s svojimi lastnimi skupinami v emigraciji, z delavci iz drugih emigracijskih držav, s komunikacijskim okoljem imigracijske države; hkrati ohranjajo komunikacijske (medosebne, skupinske in množične) stike z domovino. Vključeni so v dva konfliktna sistema: v sistem imigrantske in sistem emigrantske družbe. Izpostavljeni so različnim, nasprotujočim si idejnim in vrednostnim sistemom, različnim političnim komunikacijam, pa tudi oblikam tuje (sovražne) propagande.

Interkulturalno komuniciranje je splet različnih političnih, ekonomskih, kulturnih in komunikacijskih determinant, ki določajo interkulturalne konflikte. V tem okviru ni mogoče obravnavati vseh vidikov interkulturalne komunikacije. Omejili se bomo na fenomene simboličnega komuniciranja, interkulturalnega konflikta ter na vlogo množičnega komuniciranja.

² Ugotovitve z mednarodnega posvetovanja v Mainzu.

Simbolični interakcionisti so komuniciranje definirali kot »družbeno dejanje«, vendar so komunikacijsko dejanje obravnavali predvsem na semantični ravni oziroma kot sporazumevanje s pomenskimi simboli. Nekateri (zlasti Mead) so anticipirali tudi spoznanja sodobne systemske teorije in razvili aksiom reflektivnosti, vračanje posameznikove izkušnje k njemu samemu kot obliko samozavedanja in nadzora samega sebe (vzvrtni tok sistemovih lastnih stanj).

Mead (še bolj pa Dewey) omenja idejo o družbenem dejanju v tem smislu, da človek s komuniciranjem aktivno posega v družbeno življenje, se pravi, komuniciranje je oblika dejavnosti, je oblika človekove prakse. Pri tem se vsaj nekoliko uveljavlja ideja o povezanosti med človekovo zavestjo, govorom in delom, ideja, ki sta jo pred njima izrekla Marx in Engels, ideja, da filozofska misel, mišljenje nasploh – to pa pomeni tudi komuniciranje – svet ne le kontemplativno opazuje, marveč ga tudi spreminja.

Komuniciranja ne moremo reducirati na »kontemplativna« dejanja (na kognitivne procese, na pasivno »navzočnost« pri sporočilih, na identificiranje sebe z drugimi in na podobne procese). Komuniciranje je družbeno dejanje, je *namenško in aktivno* poseganje v družbene procese z govornimi in drugimi sporočili, je integracijsko sredstvo družbenih skupin in globalne družbe. *Komuniciranje je najbolj splošno in učinkovito sredstvo za doseganje sporazuma.* To pa ne pomeni, da je motivacija za komunikacijsko vedenje le želja po sporazumu. Motivacija, da bi dosegli strinjanje, je predvsem v tem, da strinjanje olajšuje koordinirano delovanje oseb v skupnem svetu, se pravi v okolju, na področju skupnega interesa. Uspešno komuniciranje je nasploh nagradujoče (ugodno) za sporočevalca. Če pa komunikacija ni uspešna, ni kooperativnega dejanja, zato je razumljivo, da pride do »napetosti« med partnerjema.

Interkulturno komuniciranje je simbolična interakcija med posamezniki ali skupinami različnih kultur. Razvija se v kontekstu kulturnih diferenc: ljudje, ki vstopajo v interkulturene komunikacijske odnose, »nosijo« s seboj referenčne okvire svojih lastnih kultur. Kadar osebi različnih kultur vstopata v medsebojno interkulturno komunikacijo, sprožita »soočanje« dveh kultur. Taka interakcija se lahko razvije v oblike empatičnega sporazumevanja, kar pa je redkost. Ponavadi sproži interkulturni konflikt.

Zato je interkulturno komuniciranje tudi oblika interkulturenega konflikta, ki ga je mogoče razreševati le v procesu komunikacijske mediacije.

Interkulturni konflikt v Jugoslaviji

Številne študije o interkulturenem konfliktu opozarjajo, da obstaja neposredna zveza med komunikacijskim procesom in konfliktnim vedenjem (Folger and Poole, 1984; Hocker and Wilmont, 1985). Konflikt je oblika interakcije, ki se razvije v komuniciranju. Prav tako lahko s pomočjo komuniciranja konflikt socialno opredelimo. Komuniciranje je sredstvo vplivanja, pa tudi instrument, s katerim nasprotni partner konflikt pogloblja ali obvladuje. Sodobne teorije pripoznajo, da je konflikt neizogibni vidik medosebnega komuniciranja: če ga obvladamo in razrešimo, lahko celo prispeva k trdnejšim in pristejšim odnosom. Seveda pa ni mogoče povsem zanikati negativnih učinkov konflikta.

Interkulturni konflikti nastajajo zaradi navzkrižnih konfliktnih ciljev, ki izvirajo

jo iz nespravljalnih razlik, inkompatibilnih interesov različnih družbenih in kulturnih sistemov. Konflikte zato občutimo kot grožnjo lastni kulturni identiteti. Taki konflikti kažejo različne stopnje intenzivnosti; nastajajo v situacijah, ki »proizvajajo« zaskrbljenost in strah in so izraz nesposobnosti, da bi jih razrešili z zapletenimi interakcijskimi vzorci. Konflikt se bo še poglobil, če udeleženci ne vidijo izhoda iz njega in če se začno zavedati posledic nerazrešenega konflikta.

Interkulturno komuniciranje poteka v kontekstu negotovosti in stresa. Kulturne diference delujejo kot ovire pri doseganju »sveta skupnih izkušenj«, ki je namen interkulturnega komuniciranja. Učinki kulturnih diferenc na interakcijsko vedenje so ponavadi na ravni nezavedanja in jih je težko nadzorovati. Primeri kulturnih razlik vključujejo različice v verbalnih in neverbalnih kodih, v kognitivnih in percepcijskih procesih, v različnosti vlog, motivacij in orientacij.

Največja ovira za učinkovito interkulturno komuniciranje je nedvomno jezikovna različnost. Jezik odseva stvarnost določene kulture in vpliva na opredeljevanje izkustev članov te kulture. Jezik v tem primeru uporabimo kot instrument komuniciranja, ki naj bi izzval odgovore (odzive) komunikacijskih sprejemalcev, ki so izven kulture sporočevalca. Prav zaradi te funkcije jezika lahko jezikovne razlike sprožijo in zaostrijo napetosti med pripadniki različnih kultur. Če pa ga uporabimo v komunikaciji med osebami iste kulture, lahko krepí skupinsko kohezivnost (Bochner, 1982).

Interkulturni konflikti so lahko rezultat nesposobnosti sporazumevanja glede »igranja« določenih vlog v srečujočem se kulturnem kontekstu. Vzorci vlog medsebojnih odnosov imajo v različnih kulturah različne oblike; pogoj za opravljanje teh vlog so različne spretnosti. Če se ne zavedamo razsežnosti teh odnosov, se lahko naključna interakcija razvije v spiralo nezaupanja in konflikta (sem sodijo kulturna komuniciranja, empatične sposobnosti, kultura dialoga, vedenjski vzorci, različne delovne navade, stereotipi, predstave in podobe o sebi in drugih, reševanje svojega »obraza«).

Razlike v percepciji sveta povzročajo resne konflikte. Kultura oskrbi svoje člane s perceptualnimi kriteriji, na podlagi katerih je predmetom v okolju mogoče podeljevati pomene. Simboli in pomeni sodijo k oblikovanju »svetovnega nazora« in sooblikujejo identiteto osebnosti: oskrbijo ga z vrsto vodilnih načel za odločanje, za medsebojne odnose in oblikovanje lastne stvarnosti. Zaznavni kriteriji omejujejo vpogled v stvarnost (določajo konstrukcijo stvarnosti) in tako tudi odzive na dejansko stvarnost. Če posamezniki izražajo svoje lastne »pogled na svet«, je bolj verjetno, da bodo »trčili« drug ob drugega in povzročili konflikt.

Tudi kognitivni procesi so posebnost različnih kultur. V evropskih civilizacijah je prevladujoč način definiranje, analiziranje in sintetiziranje zaznanih podatkov in dejstev. Značilno je logično razmišljanje, empirično opazovanje in verificiranje. Tak način mišljenja omogoča verificiranje »resnice« o svetu in obvladovanje okolja in sveta. Azijski način je »intuitivno razkrivanje« resnice na temelju koncentracije in meditacije. Zahteva meditativno introspekcijo, manj pa logično analizo.

Kulturne konflikte povzročajo tudi različne motivacijske orientacije. Te zajemajo različne sisteme gratifikacij in nagrajevanja, ki temelji v različnih vrednotah, verovanjih in stališčih. Inkongruentnost v motivacijskih orientacijah lahko povzroča sovražne reakcije in vodi v konflikt. Še ostrejše konflikte povzroča omejenost v dobrinah in nagradah, ki jih lahko dajejo različne družbe. Nedvomno so ekonomska in politična protislovja sodobnih družb eden izmed temeljnih vzrokov za konflikte med narodi (v razvitih državah in državah v razvoju), med socialnimi razredi in sloji različnih narodov, družb in kontinentov.

Vse to še stopnjujeta etnocentrični in stereotipiziranje, ki ju uporabljajo narodi v interkulturnem komuniciranju. Etnocentričen je verovanje v superiornost lastne kulture in lastne osebnosti, stereotipizacija pa vsebuje generaliziranje (ponavadi negativno) posameznika, skupine ali naroda.

Interkulturni konflikti v Jugoslaviji kažejo vse omenjene značilnosti konflikta. Kje so korenine konflikta v SFRJ, ki se reflektirajo tudi v medijih?

Prvič, anatomija krize ekonomskega sistema je pokazala, da sistem ni bil programiran razvojno, v duhu tržnih zakonitosti in mednarodne delitve dela, kar je povzročilo krizo združenega dela. Pluralizem interesov v združenem delu se danes izraža kot *konflikt med dvema razvojnima programoma*: sodobnim tržnogospodarskim in tradicionalnim državno-planskim. Ta konflikt se kaže kot *spopad v združenem delu*: med razvojno usmerjenimi deli delavskega razreda (s sodobno tehniško inteligenco) in deli tradicionalnega delavskega razreda. V razvoju usmerjeni deli se čutijo zavrte v svojih prizadevanjih, da bi se s sodobnim tehnološkim razvojem in ustvarjalnostjo vključili v mednarodno menjavo dela. Drugi, večji del delavskega razreda pa se čuti socialno ogrožen in vidi zaradi tehnološke zaostalosti, organizacijske neracionalnosti in nizkega standarda izhod iz krize v nekakšnem državno-planskem modelu egalitarnega socializma.

Interesni konflikt preračča v konflikt med dvema *političnima koncepcijama*, razvitim pluralističnim modelom socialistične samoupravne demokracije in tradicionalnim etatistično-birokratskim modelom.

Drugič, bistvo krize socialističnih državno-partijskih sistemov je v tem, da niso bili sposobni artikulirati in sintetizirati interesov različnih družbenih skupin, narodov in narodnosti, političnih in etničnih manjšin, subkultur in socialnih gibanj. Šele Kardelj je v svoji teoriji pluralizmov samoupravnih interesov dopustil tudi možnost, da »socialistična družba predpostavlja določene oblike političnega pluralizma«. V nekaterih republikah je čutiti prizadevanja za demokratizacijo političnega življenja: v teh republikah zveza komunistov ne ohranja več transmissijskega odnosa do drugih družbenopolitičnih organizacij; socialistična zveza, sindikati, zveza mladine krepijo svojo avtonomno vlogo, uveljavljajo se interesna in alternativna gibanja. Tako nastaja *nova oblika političnega pluralizma* neantagonistične vrste. V nekaterih drugih okoljih se ohranja tradicionalen model kompartije s poudarjenim avantgardnim načelom in dogmatskim razumevanjem demokratskega centralizma.

Tretjič, ekonomska kriza, nekatera nerešena politična sistemska vprašanja in težko socialno stanje (zlasti v manj razvitih republikah) – vse to je oživilo ekstremna nacionalistična gibanja. Med njimi so praviloma najbolj agresivni nacionalizmi velikih narodov. Pobudniki takih tendenc poudarjajo nacionalne interese in potiskajo v ozadje razredne; s tem spodkopavajo dialektiko nacionalnega in razrednega v okviru jugoslovanske samoupravne skupnosti. Zaradi kosovske »kontrarevolucije« in prevelike avtonomnosti obeh pokrajin (kakor dokazujejo protagonisti tega gibanja) se je razmahnil zlasti srbski nacionalizem. Če je upravičena zahteva po vzpostavitvi Srbije kot enovite republike, pa se v teh težnjah kaže tudi zamisel o spremembi ustave iz leta 1974 (kjer je bila določena avtonomnost republik Kosova in Vojvodine). Z vzpostavitvijo močne, dominantne republike Srbije se v SFRJ dejansko spreminja tudi dosedanja razporeditev moči med šestimi republikami in dvema pokrajinama. To pa lahko sproži nove interkulturene konflikte med narodi in narodnostmi v SFRJ na vseh področjih: na ustavno-pravnem in političnem področju, v zvezi komunistov, na ekonomskem, tehnološkem, obrambno-varnostnem področju, zlasti pa na kulturnem, kjer se že

danes pojavlja občutek nacionalne ogroženosti malih narodov (zlasti slovenskega) in nekaterih narodnosti (zlasti albanske).

Četrta, interesni konflikti in razvojne dileme se kažejo tudi v komunikacijski strukturi jugoslovanskih medijev. Vse pogosteje prihajajo z novinarskimi komunikacijami do izraza *konfrontacije političnih, ekonomskih in razvojnih projektov* republik in pokrajin ter federacije. V javnosti se soočajo divergentne paradigme politične demokracije in razvojnih projektov, pa tudi različnih ustavnih koncepcij političnega konstituiranja federacije kot samoupravne skupnosti narodov in narodnosti. Polarizacija se krepi tudi v strukturi jugoslovanskega novinarstva; soočajo se protagonisti pluralističnega demokratskega komuniciranja in monističnega etastičnega obveščanja – lahko bi dejali, predvsem v ozadju razvojnega in nacionalnega konflikta.

Številni članki ustvarjajo tudi izrazito negativne narodne in politične stereotipe; ti pa so takšni, da omogočajo različne predstave o federaciji, o njenih problemih, o problemih republik in narodov. Včasih gre celo za zmalicene predstave o tem, kaj se dogaja bodisi v federaciji bodisi v posameznih republikah, kaj je bistvo pozitivnih programov, ki jih imajo republike ali pokrajini. Zato nastajajo različni »sindromi«. V javnosti je izoblikovan kosovski sindrom, pozneje je nastal nekakšen slovenski sindrom, oblikujejo se makedonski, hrvaški, srbski sindrom itd.

Publicistična komunikacija naj bi zagotavljala publicistično in politično integracijo Jugoslavije, pa tudi njeno vključevanje v evropski in svetovni prostor. Analiza vsebine komunikacijskih sporočil pa tega ne dokazuje. Obratno, dokazuje veliko heterogenost sporočil in krepi spoznanje, da je v tako imenovanem enotnem jugoslovanskem komunikacijskem prostoru vedno težje dosegati sporazumevanje.

Utopičnost teorije o »enakah komunikacijskih možnostih«

Mnenjski in interesni pluralizem določene družbe je produkt konfliktnih procesov v družbi in poteka kot soočanje med dominantno kulturo in manjšinskimi kulturami in subkulturami. Z drugimi besedami, mnenjski in interesni pluralizem je povezan z razporeditvijo moči v družbi, z ideološkim in komunikacijskim sistemom vladajočega razreda.

Strukturo potreb določene družbe je mogoče pojasniti le v sklopu analize obstoječe strukture moči in oblasti te družbe. Obstoj skupnih, kolektivnih potreb ni rezultat svobodno izoblikovanih potreb posameznikov, marveč je odvisen od obstoječe porazdelitve družbene moči. Potrebe in interesi socioekonomske in politične elite zgornjih razredov ali najvišje kaste ne morejo biti enaki kot potrebe in interesi spodnjih razredov, izkoriščanih množic ali »družbenega dna«. Politika »določi« potrebe in interese družbe v skladu s svojim političnim in ekonomskim programom. Konservativni politik opredeli in omeji potrebe družbe »izobilja«. Avtokratski voditelj lahko določi, kaj so »resnični« interesi posameznega ljudstva. Razredna nasprotja, ki pretresajo družbe, določajo tudi interese in potrebe različnih razredov, slojev, skupin, manjšin, subkultur.

Zato so komunikacijski modeli, ki govore o komunikacijski izmenjavi na temelju zadovoljevanja potreb v nekakšni harmonični družbi, utopični, dejansko pa zamegljujejo družbena protislovja in razredne konflikte.

Prav tako so utopični tisti pluralistični komunikacijski modeli, ki terjajo »enake komunikacijske možnosti« za vse skupine določene družbe, pri čemer pozablja-

jo, da že lastniška ali oblastniška struktura množičnih medijev v tej družbi preprečuje komunikacijo, ki bi bila osvobodjena oblastništva.

Jugoslovanski komunikacijski sistem je izraz federativne družbene ureditve in produkt policentrične porazdelitve komunikacijske moči. V komunikacijski strukturi jugoslovanske skupnosti odseva množstvo političnih, ekonomskih, tehnološko-razvojnih, mednarodnih, obrambnih, kulturnih, znanstvenih in drugih interesov posameznih republik in pokrajin.

Republiški in pokrajinski komunikacijski sistemi so dokaj samostojni organi nacionalnih javnosti, političnih, ekonomskih, kulturnih, znanstvenih, edukativnih, verskih in drugih družbenih struktur javnosti. Republiški javni mediji zato predvsem artikulirajo stališča in interese nacionalnih javnosti, izražajo in »proizvajajo« konsenz teh javnosti, hkrati pa opravljajo razvojno, usmerjevalno in integracijsko funkcijo.

Republiški in pokrajinski komunikacijski sistemi so kot organi SZDL »povezani« v enoten jugoslovanski sistem, ki proizvaja pluralistično, diferencirano, kulturno različno, vendar ideološko-vrednostno enovito publicistično strukturo. Bistvo te enotnosti ni unificirana, konformna komunikacija, temveč vrednostna in funkcionalna integrativnost informacijske »enotnosti v različnosti«.

Vendar pa obstaja razlika med normativnim postulatoma in stvarnostjo: kaže se neenotnost jugoslovanskega komunikacijskega prostora. Diferenciacija v pogledih, stališčih in komentarjih se izraža v spopadih med republiškimimi mediji, ki se pogosto spreminjajo v pravo medijsko »vojno«. Pri tem se uveljavlja premoč dominantnih medijev velikih narodov, kar opozarja na utopičnost pluralističnih komunikacijskih modelov samoupravne demokracije v Jugoslaviji. Pravica do komuniciranja ostaja vizija o uresničevanju »enakih komunikacijskih možnosti« za vse etnične skupine določene družbe.

Raziskave interkulturalnega komuniciranja med narodi v Jugoslaviji opozarjajo na premajhno medsebojno informacijsko diseminacijo. To predvsem velja za gospodarsko, politično in kulturno informacijsko diseminacijo. Lahko rečemo, da veliki deli jugoslovanskega prebivalstva sploh ne poznajo (ali ne žele spoznati) minulih in sedanjih dejstev in dogodkov, ki so pomembni za razumevanje razvojnih in življenjskih okoliščin drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Raziskave kažejo tudi neenakomerno razširjenost informacij o posameznih narodih. Narodi, o katerih je največ informacij, so tudi največji narodi. Malo pa je informacij o kulturah in problemih majhnih narodov. Lahko bi celo zatrjevali, da v praksi sploh ni načela več kultur (multikulturizma), marveč, da prevladujejo kulture in informacije etničnih večin. Nerazviti etnični pluralizem opozarja tudi na neenakopravnost družbenih skupin.

Raziskave, ki jih je opravil Center za proučevanje družbenega komuniciranja v Ljubljani, so pokazale, da je medrepubliška komunikacija neenakomerna. Če pogledamo republiške dnevnike, vidimo, da prek republiških meja sežejo le časopisi, ki izhajajo v Beogradu in Zagrebu. Več kot 20 odstotkov naklade proda zunaj svoje matične republike le pet informacijsko-političnih dnevnikov, in sicer Politika, Politika ekspres, Večernje novice, Vjesnik in Večernji list (Splichal, Vreg, 1986: 76). V srbohrvaščini izhaja 71,9 odstotka vseh časopisov, to je 81,7 odstotka vse naklade v Jugoslaviji, kar je objektivno dano spričo jezikovne diseminacije in jezikovnih ovir (Splichal, Vreg, 1986: 105).

V televizijskem sporedu so nacionalni programi republik in pokrajin nekoliko bolj enakopravni in je uveljavljena izmenjava programov. Vendar so sedanji nacionalni spopadi tudi na tem področju sprožili televizijske interkulturalne konflikte

komuniciranja, v katerem prevladujejo sporočila vodilnih televizijskih središč. Med osmimi televizijskimi postajami glede diseminacije političnih in nacionalnih stališč prevladuje TV Beograd, ki ima največjo difuzijsko in komunikacijsko moč. Nekateri drugi televizijski centri, na primer v Sloveniji in obeh pokrajinah (Vojvodini in Kosovu), so v podrejenem, manjšinskem položaju (ki ga še poslabšuje dominantnost srbskega jezika). Podobna porazdelitev komunikacijske moči obstaja tudi na področju jugoslovanske radiodifuzije. Odprto ostaja vprašanje enakopravnosti komunikacijskih sistemov narodov in narodnosti v načrtovanem jugoslovanskem satelitskem programu.

Dominantni narodi in interkulturno komuniciranje

V vsaki družbi se vedno znova vzpostavlja in reproducira hierarhično razmerje med dominantnimi, vladajočimi kulturami in podrejenimi kulturami. Interkulturno komuniciranje zato poteka med dominantnim narodom in podrejenimi narodi, subkulturami, etničnimi manjšinami, ali pa imigrantskimi skupinami. Dominantne etnične skupine so privilegirane, imajo višji socialni status, večje možnosti za vertikalno mobilnost, so v centru političnega odločanja, imajo največ informacij in komunikacijskih sistemov.

Jugoslovanski komunikacijski sistem v praksi pogosto ohranja unitaristično usmerjenost komunikacij, ki pa se ne izraža več v smislu tradicionalnega državnega informiranja, marveč kot majorizacija informacij velikega naroda. Taka nacionalno suverena, oblastniška komunikacija velikega naroda se lahko v nadaljnjem razvoju uveljavi kot uradna državna komunikacija nastajajoče državno-partijske birokratske elite – zlasti če bi ji uspela redistribucija politične moči v okviru federacije.

V sporočilnih strukturah (zlasti v zadnjem obdobju) razkrivamo izrazito komunikacijsko dominacijo velikih narodov in elemente etnične dezintegracije. V sedanjem kriznem obdobju se v Jugoslaviji zastrujejo ekonomska, politična in nacionalna protislovja, izražajo, prepletajo in soočajo se številni interesi, ki pričajo o zapletenem spletu interesnih protislovij. Ta protislovja in nasprotujoči si interesi se v političnem sistemu, v družbenopolitičnih odnosih in v delegatskih skupščinah izražajo kot izoblikovani ali latentni interesi. Nekatere agresivne skupine pogosto svoje nacionalne interese razglašajo za družbene interese in jih utemeljujejo s političnimi argumenti in cilji. Javni nastopi dominantnih narodov in skupin kažejo na to, da s tako »politizacijo« interesov uveljavljajo svojo moč in dominacijo v federativni skupnosti.

Za sedanjo krizo v Jugoslaviji je značilno, da je čedalje več etnično disjunktivnih procesov. Narodi in narodnosti se čedalje bolj »oddaljujejo« drug od drugega, kar ni le posledica iskanja narodove identitete. Povečevanje etnične oddaljenosti je prej posledica ponovnega odpiranja prepadov med narodi in oživljanja narodne in narodnostne neenakopravnosti.

Interkulturno komuniciranje se je v kriznih razmerah spremenilo v svoje nasprotje, v konfliktno medijsko komuniciranje, ki v zaostrenih nacionalnih, političnih in socialnih odnosih prerašča v pravo medijsko vojno. Sporočila komunikacijskih središč republik in pokrajin izražajo predvsem stališča političnih vodstev in baze svojih okolij, in ne kažejo publicističnih prizadevanj za odpravljanje konflikta. »Razumni razlogi« razvitejših okolij ostajajo v tradicionalnih okoljih »nerazumljeni«. Dominantne publicistične skupine s plehkimi frazami stereotipnega, oblast-

niškega neodogmatskega propagandnega argumentiranja »preglasujejo« argumente manjšinskih glasov. Kultura dialoga, mnenjske odprtosti, tolerantnosti in znanstvene polemčnosti je zamenjala metoda publicističnega linča. Načelo komunikativne kompetence, ki naj bi vodilo h komunikacijskemu sporazumevanju (Habermas, 1981), je zamenjala dominantna komunikacija močnejšega, ki se sprevrča v avtokratsko propagando.

Teoretiki politične propagande so z manjšimi distinkcijami propagandno označili kot premišljeno manipulativno komuniciranje, kot premišljeno komunikacijsko prizadevanje, s katerim naj bi vplivali na izide soočanj in konfrontacij v korist preferenc propagandista (Lasswell, Lerner, Speier, 1979: 5). Komunikator sodobnega političnega komuniciranja ima na razpolago najmodernejšo tehnologijo, lahko pa mobilizira tudi druga sredstva: politično premoč, nacionalne potenciale, cenzuro, represivne ukrepe proti novinarjem, diskvalifikacije političnih nasprotnikov. Vse to izrazito velja za metode totalne politične propagande. Propaganda pa vsebuje tudi elemente iracionalnosti, podzavestnih mehanizmov in emocionalnih nabojev. Tako lahko »zvari tisoče in milijone človeških bitij v amalgamirano množico sovraštva in upanja« (kot je zapisal Lasswell že pred šestdesetimi leti).

Tudi v Jugoslaviji so nekatere dominantne, ekstremistične nacionalistične skupine razvile »umetnost« ustvarjanja učinkovitih gesel za množice, tehniko ponavljanja stereotipov (zlasti nacionalne ogroženosti), parol o egalitarnem socializmu (zaradi nacionalne ogroženosti), pučističnih klicev po spremembi sistema in vlade v »imenu ljudstva«. Vse to je prežeto s zgodovinsko travmo o zatrtem, razkosanem, ogroženem narodu.

Medijska kampanja je podprta s hujskaško-agitacijskim »prepričevanjem«, na množičnih mitingih. Tu se ponavljajo isti, skrbno pripravljene sezname gesel in zahtev, podprti z makartističnimi diskreditirani politikov drugih narodov ali narodnosti ter zahtevami po odstopih republiških in pokrajinskih, pa tudi federalnih garnitur.

V takem *manipuliranem politično-propagandnem vzdušju, nabitem s sovraštvom in nerealnimi upi, je vsaka interkulturalna komunikacija neuspešna*. Vsi pozivi k streznitvi, k reševanju stvarnih ekonomskih in socialnih problemov, k prevladi razuma nad čustvi in nacionalnimi strastmi v »opijanjeni« množici ne najdejo odmeva.

Očitno je, da je v takih kriznih razmerah nujno *spodbujati interkulturalno komuniciranje in razreševanje konflikta predvsem med političnimi vrhovi*. Šele v naslednji fazi je možno z »vertikalno komunikacijo« posredovati »sporazum« med vrhovi tudi republiškim in pokrajinskim javnostim ter tako sprožiti interkulturalno sporazumevanje med javnostmi narodov in narodnosti.

Transkulturalna mediacija in interkulturalno sporazumevanje

Transkulturalna mediacija je kompleksen triadični interakcijski proces, s katerim skušamo obvladovati in razrešiti konflikt. Obe konfliktni skupini (ali posameznika) skušata razrešiti konflikt s pomočjo posrednika. Cilj transkulturalne mediacije v prvi fazi je »razelektriti« zelo nabito ozračje, zmanjšati obrambne »okope« partnerjev in odpreti nove kanale komuniciranja. Značilnosti razvite transkulturalne mediacije so: a) koristna uporaba obstoječih napetosti za spremembo stališč; b) senzitivnost za različnost v vrednotah, verovanjih, potrebah, pričakovanjih in interesih; c) fleksibilnost, adaptibilnost in inovativnost pri premagovanju nepričakova-

nega in č) razumevanje različnosti ne kot ovire, marveč kot možnosti odpiranja komunikacij.

Mediator je lahko pripadnik ene izmed kultur, vendar mora razumeti obe kulturi. To ga razlikuje od pripadnikov obeh srečujočih se kultur. Multikulturalnost je povezana z osebnostno razvitostjo, s široko skalo ekspresivnih izbir, orientacijami k prihodnosti in spreminjanju, s posedovanjem splošno priznanih vrednot. Idealni kulturni mediator ima v »lasti« več kultur: ima svojo lastno kulturo, kulturi obeh konfliktnih strani in »kulturo«, ki naj bi bila rezultat interakcije vseh treh udeležencev v mediacijskem procesu.

Ker mediacija terjaja procese razjasnjevanja, identifikacije, prepričevanja, spoznavanja in pogajanja, mora mediator razviti te lastnosti: empatijo, senzitivnost, fleksibilnost, stabilnost, strpnost, visoko motivacijo, multikulturne izkušnje, multi- ali bilingvistično znanje ter sposobnost za interkulturno komuniciranje. *Interkulturno komuniciranje pomeni sposobnost gibanja skozi kulturne ovire.*

Sedanji medrepubliški in zvezni konflikti v SFRJ so vodili v katastrofične situacije. Tudi danes se nacionalni, politični in interesni konflikti ne umirjajo, čeprav so navidez »pacificirani«. Nekateri poskusi transkulturne mediacije – predvsem v zvezi z nacionalnimi, ustavnimi in interesnimi konflikti – so prinesli začasno umirjanje. Mogoče je oceniti, da je politični vrh (CK ZKJ, obe predsedstvi, skupščina in še nekateri) na zadnjih zasedanjih izkazal uspešne elemente transkulturne mediacije (čeprav z nekaterimi kompromisnimi sporazumi). V politični strukturi (manj v javnostih republik in pokrajin) se je začelo ustvarjati jedro konsenza, ki izriva dosedanjo prevladujočo strukturo konflikta.

Nekateri politiki so v sedanjih kriznih razmerah spoznali, da je funkcija politike med drugim tudi sposobnost definiranja konflikta, zatem pa njegovo obladovanje in razreševanje. Prvi pogoj za tako dejavnost pa je sposobnost empatične projekcije v stališča, potrebe, interese in pričakovanja drugih narodov in narodnosti. Raziskave so razkrile, da številni politiki niso bili pripravljene videti in spoznati nacionalnih, državnih, ekonomskih, kulturnih in informacijskih interesov drugih in so ostajali na svojih nacionalističnih okopih. To je seveda lahko vodilo le k zaostrovanju konflikta.

Danes je bolj kot kadarkoli doslej jasno, da potrebujemo transkulturne mediatorje, ki bodo sposobni začeti in razvijati procese medsebojnega sporazumevanja. To pa je metoda strpnega dialoga, pa tudi argumentirane polemike in znanstvene komunikacije. Nihče si ne more umišljati, da je mogoče težke medrepubliške nesporazume, etnične stereotipe, razne nacionalne sindrome in travme s kirurškimi posegi »odstraniti« čez noč. Možno pa je začeti procese transkulturne mediacije nadaljevati v političnem vrhu, pa tudi na vseh drugih področjih družbenega življenja. Predvsem pa bi morala celotna jugoslovanska publicistična sfera pokazati svojo moralno profesionalno odgovornost in uporabljati paradigmo demokratičnega komuniciranja. Novinarji so protagonisti takšnih konfrontacij; ne živijo v nekakšni nekonfliktni družbi, temveč so sestavni del spopadov idej, političnih projektov, razvojnih načrtov. Zato bi bilo naivno govoriti o tem, da je novinarstvo »osvobojeno« ideoloških in političnih konfrontacij. Novinarji kot javni politični delavci prevzemajo odgovornost za programske cilje družbenega razvoja. V tej zvezi je danes spet aktualna teza Edvarda Kardelja, da moramo kot marksisti vedeti, da sta *zavest in stihija* neločljivo povezani protislovji stvarnosti in družbenih gibanj. Kadar podcenjujemo zavest, bodo komunisti in druge socialistične sile preprosto demobilizirane in bodo prenehale vplivati na razvoj. Kadar pa dovolimo, da se organizirana zavest spremeni v dogmo, s to dogmo brez razumevanja

stvarnosti in razvoja delamo nasilje nad objektivnimi zakoni. Ta dialektična poveza med dvema nasprotjema nam kaže enotnost politične komunikacije, »organizirane zavesti« in nedogmatske analize družbene stvarnosti. Z drugimi besedami, zveza komunistov ne more biti nekakšne dezorganizirana sila družbene zavesti, temveč mora imeti tudi jasno zastavljene pozitivne programe, dejali bi »credo«, v politiki, s katero bo obvladovala tudi stihijo in nasprotno ideologijo in odpirala perspektive družbenega razvoja.

V jugoslovanskih javnih občilih se vedno bolj pogosto razpravlja o svetovnih ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah posameznikov in narodov, o svobodi tiska, cenzuri, človekovih pravicah in svoboščinah, pa tudi o tem, kako krši človekove pravice represivni aparat. Kritični samorefleksiji so podvržene domala vse institucije samoupravnega socializma, delegatski sistem, družbenopolitične organizacije, pa tudi republiške vlade in federacija.

Začelo je prevladovati tudi spoznanje, da jugoslovanski družbenopolitični sistem »živi« v globalni situaciji svetovnih konfrontacij na političnem, ideološkem, ekonomskem, informacijskem, vojaškem, kulturnem in drugih področjih in da so tudi komunikacijski sistemi sestavni del teh (so)odvisnosti.

Slovenski in hrvaški komunikacijski prostor je odprt v evropski prostor in odseva srednjeevropsko komunikacijsko kompetitivno situacijo. Manj to velja za srbski komunikacijski prostor, kjer še danes »glorificirajo« rezultate medijskih raziskav, po katerih je beograjski gledalec televizije povsem zadovoljen z informacijami TV Beograda in ne potrebuje informacij drugih televizijskih centrov, zlasti ne izvenjugoslovanskih. Komunikacijski partikularizem seveda ne more pospeševati interkulturne komunikacije. Taka komunikacijska »samozadostnost« je značilna tudi za nekatera nerazvita okolja v drugih republikah in pokrajinah SFRJ.

Očitno pa je taka komunikacijska zaprtost lahko le prehodna, saj je splošni trend jugoslovanskega komunikacijskega sistema, da je odprt v evropski in svetovni prostor. Zato lahko predvidevamo, da bo ta vedno bolj postajal sestavni del evropskih in svetovnih komunikacij, vedno bolj vključen v proces globalne univerzalizacije informacij.

Literatura:

- Bochner, S. (ur.), (1982), *Culture in Contact*. New York: Pergamon Press.
- Folberg, J., Taylor, A. (1984), *Mediation – A Comprehensive Guide to Resolving Conflicts without Litigation*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Habermas, J. (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt.
- Kardelj, E. (1978), *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: ČZP Komunist.
- Lasswell, Harold D., Lerner, Daniel, Speier, Hans (1979), »Introduction«, v: Lasswell, Lerner, Speier (ur.), *Propaganda and Communication in World History*, Honolulu: The East-West Center, The University Press of Hawaii.
- Splichal, Slavko in Vreg, France (1986), *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*, Ljubljana, ČZP Komunist.